

ИЗРЕЧЕНИЯТА С КОНКЛУЗИВ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК – ИЗВОДИ, ОБОБЩЕНИЯ ИЛИ ПРЕДПОЛОЖЕНИЯ?

ЛАСКА ЛАСКОВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

laskova@slav.uni-sofia.bg

Съществуват езици, в които с различни евиденциални маркери при глагола казуемо се посочва видът на умозаклучението, чийто резултат се изразява. Българският не е сред тях. Нещо повече, еднотипни от логическа гледна точка изводи се изказват както с умозаклучителни (инференциални), така и с индикативни или презумптивни форми.

Настоящото изследване си поставя за задача да разгледа първия тип и да демонстрира върху конкретен материал, че българските изречения с инференциали се използват не само за абдуктивни, но и за дедуктивни и индуктивни заключения. За целта първо се очертават спецификите на трите вида съждения, след което се обсъждат различни мнения за морфологичното им изразяване. Най-накрая са анализирани откъси от български текстове, които позволяват да бъде определен недвусмислено видът на умозаклучението. Коментирана е и т.нар. неумозаклучителна употреба на конклузива във връзка с въпроса за инвариантното значение на категорията.

Ключови думи: евиденциалност, конклузивни форми, абдукция, дедукция, индукция, български език

SENTENCES WITH INFERENCE FORMS IN BULGARIAN: DEDUCTIVE, INDUCTIVE OR ABDUCTIVE STATEMENTS?

LASKA LASKOVA

SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI

laskova@slav.uni-sofia.bg

Some languages have evidential verb markers that indicate the type of inference denoted by the sentence. Bulgarian is not among them. Furthermore, conclusions drawn using the same rule of inference could be conveyed by sentences with conclusive (inferential), indicative or presumptive forms.

This paper gives an account of Bulgarian sentences with inferential evidentials. The aim of the study is to demonstrate that they serve to express not only abductive, but also deductive and inductive reasoning. After an outline of the three inference types, I briefly discuss various views on their grammatical expression. I then go on to study text ex-

cerpts which allow for a clear-cut analysis of the inference type. Lastly, I consider the so-called non-inferential use of the conclusive evidential forms in an attempt to offer a possible explanation as to the common denominator of the category.

Keywords: evidentiality, conclusive forms, abduction, deduction, induction

Увод

С употребата на конклузивни (умозаклучителни, инференциални) форми говорещият български език сигнализира, че изказването му описва състояние на нещата, информацията за което „се реконструира по логически път“ (Герджиков/Gerdzhikov 1984: 21), или – при т.нар. неумозаклучителни употреби – е част от „общия опит“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 322). Тук ще се опитаме да дадем еднозначен отговор на въпроса резултат от какви точно логически операции са твърденията, съдържащи се в такъв тип изказвания. За целта ще използваме Пърсовата триада *дедукция – индукция – абдукция*, добре позната във философията изобщо, в частност в епистемологията, когнитивните науки, психологията на развитието, методологията. В последните десетилетия тя успешно се прилага и в отделни лингвистични изследвания. Анализът на евиденциалната семантика в такава светлина е полезен както за изясняване на същността ѝ, така и с оглед на формалното ѝ описание.

Спецификите на трите когнитивни операции се представят в *Част 1*. В следващата *Част 2* са обсъдени различни мнения за типа на твърденията с инференциални форми в българския и някои други езици. *Част 3* съдържа анализи на логическите отношения между пропозиции, изразени чрез съобщителни изречения с конклузивни форми и другите изречения в дадения (микро)текст. *Заключението* излага в обобщен вид направените изводи.

1. Дедукцията, индукцията и абдукцията са видове аргументация, при която от едно или повече твърдения A_x се стига до твърдение B (или $A_1, A_2, \dots, A_n \Rightarrow B$). Ще използваме *аргументация* и *умозаклучение* като синоними, а резултата от аргументацията ще означаваме като *заключение*.

1.1. Дедуктивното съждение е процес, при който чрез прилагането на предварително дефинирани правила от истинни *предпоставки* се стига до *извод*, който не може да не бъде верен. С помощта на дедукцията множеството от пропозиции, съставляващи някакво знание, може да бъде обогатено по умозаклучителен път с нови твърдения, които не противоречат на това знание. В основата на дедуктивната теория стои правилото за извод, известно като *модус поненс* (Бойчева/Boycheva 2018: 464), а именно: когато се знае, че дадена материална импликация¹ е истинна ($p \rightarrow q = T$)², и се знае също така, че нейната предпоставка също е истинна ($p = T$), от това необходимо следва, че изводът q също е истинен: $p \rightarrow q, p \Rightarrow q$. При така описаните условия заключението, че $q = T$, не може да не бъде вярно. От

друга страна, заключенията, получени при индуктивно или абдуктивно мислене, не са необходимо верни. Тяхната истинност подлежи на преразглеждане при установяването на нови факти и съответно добавянето на доказано верни твърдения към съществуващите знания. Ако те влизат в противоречие с направеното по-рано индуктивно/абдуктивно заключение, то следва да бъде отхвърлено.

1.2. Индукцията типично се асоциира с извършването на поредица от емпирични наблюдения, чиято цел е да се открие такъв повтарящ се модел, който да доведе до създаването на някаква генерализация (Thornberg et al. 2018: 51). В типологията на индуктивните доказателства (срв. Salmon 2013: 109–156) тази дефиниция съответства на т.нар. *индуктивно обобщение*: X процента от наблюдаваните F са $G \Rightarrow$ приблизително X процента от F са G (тук F и G са променливи за обозначаване на класове обекти, а X е достатъчно голям процент). Освен това се говори за *аргументация по аналогия*, когато съждението е от вида: обектите от типа F имат свойства P_1, P_2, \dots, P_n , обектите от типа Y имат свойствата $P_1, P_2, \dots, P_n, P_{n+1} \Rightarrow$ обектите от типа F също притежават свойството P_{n+1} . Отделна категория индуктивни съждения представляват *статистическите силогизми*: X процента от всички F са G , a е $F \Rightarrow a$ е G (тук отново с F и G са означени типове, а a е константа, т.е. означава един уникален обект). Възможни са и „хибридни“ индуктивни разсъждения, които комбинират елементи на посочените по-горе три типа.

1.3. Едно от най-разпространените разбираня за абдукцията я свързва с невалидното³ правило за извод $p \rightarrow q, q \Rightarrow p$, познато още като *утвърждаване на консеквента*. То многократно е коментирано в литературата именно защото е класически пример за логически неиздържано съждение, което се използва редовно в ежедневието (Mayer et al. 1993). Като начин на мислене, различен и от дедукцията, и от индукцията, и по-важното – като основен механизъм, който лежи в основата на научните открития – за пръв път абдукцията (още *ретродукция*, *хипотеза*) се разглежда в трудовете на Пърс в края на 19. и началото на 20 в. При това схващанията му търпят еволюция във времето, което пък от своя страна води до разночетения при съвременната употреба на термина⁴. Ето все пак най-често цитираното негово определение: *Наблюдаван е изненадващият факт C ; Но ако приемем A за вярно, C би било естествено следствие, Следователно имаме основание да считаме, че A е вярно* (CP 5.189).

Тази аргументация наподобява по форма утвърждаването на консеквента, но има и няколко съществени разлики. Първо, истинността на предпоставката A не се утвърждава, а допуска, и второ, решаващо значение имат предварителните знания на когнитивния субект – именно въз основа на тях той оценява връзката между A и C като „естествена“. Следователно с този тип съждения се търси обяснение на някакво наблюдавано състоя-

ние на нещата, а на въпроса за истинността на това обяснение не се дава категоричен отговор: „Абдукцията само предполага, че нещо е възможно“ (CP 5.17).

Тук е мястото да отбележим, че през последните десетилетия много логици поставят индуктивните и абдуктивните умозаклучения под един знаменател (вж. например текстовете в сборника *Abduction and Induction. Essays on their Relation and Integration*, Flach et al. 2000). Като тип съждения, при които се извежда оборимо заключение, те се моделират от т.нар. немонотонни логики (Strasser et al. 2019).

2. Доколкото ми е известно, в нашата литература за пръв път Михаела Москова обръща внимание на това, че класифицирането на изреченията с умозаключителни форми по тип твърдение – дедуктивно, индуктивно, абдуктивно – е отворен въпрос, на който различни автори дават различни отговори (Москова/Moskova 2021: 59–62). Най-често природата на когнитивния процес не се дискутира в светлината на горните три термина; преобладаващата част от езиковедите говорят за умозаключение изобщо, като подчертават, че говорещият не е бил свидетел на описваното състояние на нещата. Както лаконично отбелязва Йордан Пенчев: „Откъде идва предположението, не е лингвистичен въпрос“ (Пенчев/Penchev 1994: 36). Доколкото българският не е сред езиците, при които съществуват граматически показатели за вида на умозаключението, той е прав. Ще видим, че въпреки това не липсват опити семантиката на инференциала в нашия език да бъде обвързана с определен вид съждения.

В теоретичната глава на реномираното издание *The Oxford Handbook of Evidentiality* (Aikhenvald 2018: 49–50), както и в книгата си от 2004 г. Айхенвалд посочва две значения на термина *инференциал* (англ. *inferential*). От една страна, той е синоним на *умозаключителен евиденциал* (англ. *inferred evidential*) – граматическата категория, при която източникът на информацията се означава като заключение (sic!), направено въз основа на нещо наблюдавано или въз основа на резултата от някакво действие (Aikhenvald 2004: 393). С второто, по-тясното си значение, терминът назовава един от видовете умозаклучения, които се изразяват с евиденциална форма за косвена информация (англ. *non-firsthand evidential, indirect evidential*). Авторката не дава специално дефиниция на вида на умозаключението, но го противопоставя на предположението (англ. *assumption*), което според нея описва заключения, изведени по логически път въз основа на общи знания и личен опит (Aikhenvald 2004: 391). По-важно за нас в случая е, че тя подчертава следното наблюдение – в езици, при които евиденциалността включва три или повече значения, морфологичната категория инференциал може да обединява и умозаключението, и предположението (Aikhenvald 2004: 174). Именно това ще се опитаме да покажем върху материал от българския език.

Първо нека да разгледаме какви са употребите, които дават основание на изследователите на различни езици да интерпретират определени инференциални форми като маркери за резултати от трите вида умозаклучение: дедукция, индукция, абдукция. Ще се опираме на изложените в *Част I*. постановки.

2.1. Дедукцията е ключов термин в често цитираните трудове на Фердинанд де Хаан, който изследва мястото на инференциалните форми в евиденциалните системи на местни южноамерикански езици като туюка, тепеуански, санума и др. (De Haan 2001: 193, 196; вж. също и De Haan 2005: 387). По всичко изглежда обаче, че авторът използва термина *дедукция* в по-широкото му значение, като синоним на умозаклучение, т.е. извеждане на едно твърдение от друго (вж. и Философски речник/*Filosofski rechnik* 1985: 126). Според Де Хаан изводът представлява описание на събитието, на чиито резултати когнитивният субект е пряк свидетел: „говорещият не е наблюдавал лично действието, а е видял следи от това действие, които свидетелстват за него“ (англ. *evidential traces*, De Haan 2005: 387). Предвид тази дефиниция не е учудващо, че сред коментираните в статията примери има абдуктивни (De Haan 2001: 200), срв.:

(1) *Mu cohtoc-qa*
той излезе-INFER.1SG
,Той е излязъл‘ (казано при констатирано отсъствие на въпросното лице).

Ясно е, че отсъствието може да е резултат и от други действия, напр. отвлечане. Това означава, че твърдението ‚Той е излязъл‘ не е необходимо вярно и че говорещият е стигнал по абдуктивен път до изразената пропозиция.

2.2. За индукция говори един от изследователите на евиденциалността в корейския език. Куон приема, че изказванията с глаголи със суфикс *-napo-* съдържат информация, получена със средствата на индуктивната логика, приложена към косвени доказателства, възприети по сетивен път (Kwon 2012: 961). Той се позовава на Айхенвалд (Aikhenvald 2004: 36), която пък цитира дефиницията на Питкин за инференциалните форми в езика на северноамериканското племе уинту (Pitkin 1984: 133–4)⁵. Уточнението „индуктивна“ (логика) е на Куон. Възможно е по този начин Куон да акцентира върху това, че говорещият достига до извод въз основа на наблюдавани факти. Както видяхме обаче, не в това се състои спецификата на индуктивно мислене. И още нещо. Хо-мин Сон, авторът на главата за евиденциалността в корейския език в *The Oxford Handbook of Evidentiality* (Sohn 2018: 705), обръща внимание, че същият суфикс *-napo-* с варианти *-na/(u)nka po-* на други места се интерпретира като абдуктивен. Например Лий илюстрира употребата на *-napo-* така (Lee 2015: 253):

- (2) *phikonha-nka* *pwa-yo*
 Tired-NCOMM see.IE-POL
 ,Сигурно сте уморен/а‘ (виждайки някой, който се прозява).

Основанието да се говори за абдукция в случая е, че „източникът или причината се базират на ситуация, за която се знае, че е последица от него/нея“ (Lee 2015: 253). Отново в *The Handbook of Korean Linguistics* са описани няколко вида инференциални евиденциални маркери. Сред тях е посочен и суфиксът *-keyss-* за изводи, направени въз основа на дедуктивно съждение. Твърдението в пример (3) се разглежда като резултат от дедукция, защото „говорещият предсказва резултат или следствие от позната причина или източник“:

- (3) *omul pi o-keyss-ta*
 today rain come-DCT.RE-DECL
 ,[Предполагам] днес ще вали‘ (гледайки към облачното небе).

Ако приемем, че връзката между прозяването и умората в пример (2) и облаците и дъжда в пример (3) се описва с помощта на материална импликация ($p \rightarrow q$), тогава действително в корейски има маркери по типа на аргументацията: дедуктивна и валидна или абдуктивна и невалидна. За пример (3) формализацията би изглеждала по следния начин. Нека с p означим ‚Небето е облачно‘, а с q ‚Ще вали‘. Тогава $p \rightarrow q$, $p \Rightarrow q$, или с думи, „Когато е облачно, ще вали, облачно е, следователно ще вали“. За пример (2) формализацията ще е подобна, но този път от истинността на следствието ще се прави извод за истинността на предпоставката. Нека с p този път означим ‚Някой е уморен‘, а с q – ‚Някой се прозява‘; разсъждението тогава може да се формализира като $p \rightarrow q$, $q \Rightarrow p$, или „Когато някой е уморен, той се прозява, Вие се прозявате, следователно сте уморен/а“.

Отделен въпрос е, че всичко това не е *задължително*. Значи връзката между явленията не може да бъде представена чрез материална импликация. Всъщност и двете коментирани изречения са пример за изводи, основаващи се на допускане по обичайност (англ. *typicality assumption*). Това означава, че според говорещия между фактите, описвани с твърденията p и q , е по-вероятно да има, отколкото да няма връзка, била тя причинно-следствена, корелативна или друга.⁶ Затова ми се струва по-коректно обяснението, че изборът на „дедуктивен“ или „абдуктивен“ суфикс в корейски изглежда зависи от това кое от двете свързани събития, е това, въз основа на което се прави заключението: причината/източникът или следствието/резултатът. За второто особено подходящ е Пърсовият термин „ретродукция“.

2.3. Изглежда застъпниците на мнението, че до умозаклучението се стига по индуктивен път, са най-малко, а най-много привърженици има

абдуктивният модел. Сред тях задължително трябва да споменем две имена – това на Сергей Татевосов и Златка Генчева-Декле. Като разглежда подробно примери от мишарския диалект на татарския език, в своя работа от 2019 г. руският лингвист издига хипотезата, че във всички езици, които притежават категорията инференциал с форми, развити на базата на перфекта, употребата им е свързана с изказването на твърдения, които представляват най-доброто обяснение за някакво състояние на нещата (Татевосов/Tatevosov 2019: 492). Това е и една от класическите формулировки за същността на абдукцията. В по-ранна своя работа върху багвалинския език той описва абдуктивната природа на умозаключението по следния начин: [з]а да използва инференциален перфект за утвърждаването на *p*, говорещият, свидетел на *q*, трябва да счита *p* за най-вероятната причина за възникването на *q*. (Татевосов/Tatevosov 2007: 379)

А още през 1990 г. Генчева-Декле предлага детайлно обяснение за механизма, при който формите от типа *плакал е* изразяват заключение за събитие, което не е било наблюдавано (Guenchéva 1990: 48–49). Тя разглежда следния пример от Йовков:

- (4) – *Виж какви са червени очите на Хаджията!*
– *Трябва да е попийнал.*
– *Не, плакал е!* (Йордан Йовков, През чумавото)

Като първа стъпка се констатира някакво състояние на нещата (пропозицията, с която се описва то, у Татевосов е означена с *q*): ‚Очите му са червени‘. След това по абдуктивен път се търси възможната причина за наблюдаваното състояние. Това става на базата на общи знания за света, които включват и импликацията ‚Когато някой плаче, очите му се зачервяват‘ по общия модел ‚Този и този процес причинява това и това състояние‘. И тъй като резултативното състояние (фр. *l'état résultant*) е било наблюдавано от говорещия, а значи и пропозицията, която се отнася до него, е вярна ($q = T$), то той прави предположение, че се е реализирал и процесът, който води до това състояние. Следователно пропозицията, с която се описва този процес – ‚Плакал е‘ (у Татевосов *p*), също е истинна: $p \rightarrow q, q \Rightarrow p$. Именно тази пропозиция се изразява с изказване, съдържащо инференциална форма.

3. Наблюденията показаха, че в български изречения със казуемо конклузив е възможно да бъде изразено заключение, което е резултат от всеки един тип умозаключение. Такова мнение застъпват повечето наши автори. Ще дадем само два примера. Не по повод на конклузива, но във връзка с имперцептивната употреба на перфекта, Й. Пенчев разглежда изречението ‚Предполагам, че е сочил насам‘⁷ и пише следното: ‚Предполага се, т.е. създава се възможен свят, в който той е сочил насам – било въз основа на наблюдавани последици (*може би е било така*), било като извод, че по

необходимост, т.е. във всеки възможен свят, който можем да си представим, Той е сочил насам (*трябва да е било така*), например ако друго знание показва, че не може да не е било така“ (Пенчев/Penchev 1994: 93).

Лесно е да се види, че двете посочени алтернативи съответстват на абдуктивния и дедуктивния тип аргументация.

Съвсем подробно пък са изброени видовете заключения, които се асоциират с конклузивните форма, от Алексова: „извод, обобщение, умозаклучение, направено въз основа на ненаблюдавани лично факти, които говорещият реконструира на база на следите, резултатите или последствията от действията, на базата на собствения си опит, въз основа на общоизвестни факти или общоприети истини, както и чрез опирание на логически връзки между явленията“ (Алексова/Aleksova 2016). Тук можем да разпознаем и дедукцията, и индукцията, и абдукцията.

В следващата част на изложението ще покажем върху конкретен материал, че твърдения, изразени с конклузив, могат да бъдат резултат от всеки един тип умозаклучение. За по-голяма яснота текстовете са подбрани така, че да съдържат не само заключенията, но и предпоставките. По този начин свеждаме до минимум вероятността да правим потенциално оборими допускания за вида на когнитивния процес. Ще се спрем и върху един случай, при който говорещият стига до заключение по неясен за него механизъм – нещо напълно естествено. Накрая ще разгледаме пример, в който изказаното твърдение не е резултат от правило за извод.

3.1. Дедукция

Рядко резултатите от този тип умозаклучение са изразени в изречения със сказуемо в инференциална форма, обикновено се използва индикатив. Ето все пак два примера:

(5) *Щом си изгубил вярата, значи си имал (имперфект) вяра, която може да се изгуби.* (Петър Дънов, https://beinsa.bg/beseda_s.php?s_type=korenlr&id=3050&status=1&high=Баща)

Ако използваме терминологията на Картунен (Karttunen 1971), *губя* е имплицативен глагол. Това означава, че изреченията със сказуемо в изявителна форма на *губя* са истинни тогава и само тогава, когато са истинни и изреченията с глагол *имам*⁸, разбира се при общ референт на аргумента с роля „притежавано“/‘загубено‘. В пример (5) пресупозицията е изразена експлицитно като заключение. Нека с *p* означим ‚Изгубил си вярата‘, а с *q* ‚Имам си вяра‘. Умозаклучението се формализира така: $p \& q, p \Rightarrow q$. Това правило за извод е дедуктивно: не е възможно предпоставките (твърдението *p*, изразено в „щом си изгубил вярата“, и самата пресупозиция *q* „имам си вяра“) да са верни, а заключението да е грешно.

Ще разгледаме още един пример. Заключение в него се основава на тъждеството между две твърдения:

(6) Следствието установи, че авторът на драмата пред Хавайян ресторант не е професионален бандит и следователно **е действувал** (аорист) не от името на някоя законно регистрирана престъпна организация. (Светослав Минков, *Филантропична история*, 1933)

Тук една от предпоставките е имплицитна. Тя е свързана с това какво отличава „професионалните“ от „непрофесионалните бандити“ във фантастичния свят на разказа, а именно принадлежността към „законно регистрирана престъпна организация“ (нещо, което в нашия свят е абсурдно). С други думи, твърдението ‚Престъпникът е професионален бандит‘ е еквивалентно⁹ на твърдението ‚Престъпникът действа от името на регистрирана престъпна организация‘. Нека означим първото с p , а второто с q . Следствието установява, че p не е вярно, от което по необходимост следва, че q също не е вярно ($p \leftrightarrow q$, $\sim p \Rightarrow \sim q$). Точно това е изразено с изречението, въведено от „и следователно“.

3.2. Индукция

Ще разгледаме един пример, който съчетава елементи на статистическия силгоизъм и аргументацията по аналогия. Във форум се обсъждат качествата на две известни поп-фолк звезди (<https://www.ramania-bg.com/to-ric/99334-деси-слава-vs-камелия-част-2/page/31/>). В един момент темата на разговора се измества към причините, поради които продуцирани от „Пайнер“ певици прекратяват в последно време сътрудничеството си с компанията. В някои коментари се говори за недоволство от стила на работа и разпределението на печалбите, в други – за съзнателна политика на издателската къща, която успява по един или друг начин да накара нерентабилните за нея изпълнители сами да напуснат:

(7) foxu_vd: *С това индиректно* (Митко Пайнера, собственикът на компанията – бел. моя, Л.Л.) *натърти*, че *него никой не го напуска и той командва парада. Същото и сега с Глория.*

lucas: *Митко го каза – напуска ни, който искаме да ни напусне!*

Сашо: *Ма тя и Деса* (Деси Слава – б.м., Л. Л.) *го напусна преди, значи и нея са искали* (имперфект) *да гонят... Желязна логика.*

Аргументацията, която се иронизира от последния цитиран участник в дискусиата, е индуктивна: за певиците, които са напуснали компанията (свойство P_1), се твърди, че всъщност са били нежелани от нея (P_2). И тъй като Деси Слава също е напуснала (P_1), заключението е, че и тя е била нежелана (P_2). Естествено, това не е необходимо вярно – „желязна“ може да е само дедуктивната логика.

3.3. Абдукция

Без съмнение абдуктивните съждения са най-разпространени. Ще разгледаме само един пример от раздела с криминалните новини на популярен новинарски сайт.

(8) *По ръцете на сержант Георги Тепавичаров има барутни частици, сочи химическата експертиза, която е вече готова. Това обаче още не доказва категорично, че той е убил (аорист) семейството си. „На практика частиците могат да останат по дланите в продължение на дни, а тъй като е военен, може да е стрелял (аорист) и по-рано“, обясниха разследващи. (2013-01-22 <https://dariknews.bg/novini/bylgariia/serzhant-teravi-charov-e-planiral-trojnoto-ubijstvo-1028012>)*

Ако се придържаме към маниера за описание на „ретродукцията“ на Пърс, обяснението на разследващите убийството ще изглежда по следния начин: по дланите на сержант Тепавичаров има барутни частици (С). Но ако приемем, че като военен, който поддържа уменията си за стрелба, той може да е стрелял по-рано (А), това, че има барутни частици по дланите (С), би било естествено следствие, следователно имаме основание да считаме, че може да е стрелял по-рано по време на тренировка (А). С други думи, А е едно допустимо предположение. В същия текст с конклузивна форма е означено и алтернативно, също допустимо на базата на наблюдаваното положение на нещата С предположение В, че сержантът е стрелял, убивайки семейството си.

3.4. Неясен тип умозаклучение

Има контексти, в които конклузивната форма е с „неумозаклучително“ значение, защото говорещият като когнитивен субект не знае, не разбира как е стигнал до изказаното от него заключение. Примерът по-долу е откъс от криминален роман. Всевиждащият разказвач описва мислите на детектив Маклейн, който прави оглед на местопрестъплението:

(9) *Млада жена. Не знаеше откъде си направи този извод, но нещо в дребното тяло му подсказа, че животът ѝ е бил прекъснат (пасив за аорист/плюсquamперфект) още преди да започне истински. (Джеймс Осуалд, прев. Камен Велчев, *Естествена смърт*)*

Това, че заключението на детектива за възрастта на жертвата е плод на интуитивен, неосъзнат процес с неизяснен характер, е посочено недвусмислено: „Не знаеше откъде си направи този извод“. В литературата има примери за езици със специални показатели за подобни интуитивни основания на изказваното твърдение, често означавани в английски като gut feeling (Aikhenvald 2018: 57).

3.5. Твърдението не е резултат от умозаклучение

Съвсем друг е случаят при т.нар. неумозаклучителна употреба на умозаклучителни форми. Тя не е и никак рядка. Тук не става въпрос за невъзможност да бъде посочен точният механизъм, по който е изведено изказаното твърдение – то може изобщо да не е резултат от умозаклучение.

Ще разгледаме два примера: в първия се съдържат ясни индикации, че говорещият е научил за описаното състояние на нещата от чуждо изказва-

не, а във втория не става ясно как е получена информацията – може да предположим, че е от някакви писмени източници, но със сигурност не е по умозаключителен път. Има различни виждания за това какво мотивира избора на инференциални вместо ренаративни форми, когато става дума за минали събития. Едно от възможните обяснения е свързано с промяна на отношението на говорещия към информацията (чуждата се прекатегоризира като собствена, вж. Ницолова/Nitosolova 2008: 356); с влиянието на контекста, по-точно експлицитното посочване на източника ѝ (това прави невъзможни индикативните, а ренаративните форми – стилистично натоварени, вж. Алексова/Aleksova 2016). Без да се спираме подробно на този въпрос, ще се опитаме да предложим още едно обяснение.

И така, както нееднократно е отбелязвано в нашата литература, появата на конклузив в условия, които мотивират употребата на ренаратив – предаване на чужда реч, е обичайно явление (вж. напр. Ницолова/Nitosolova 2009: 13; Алексова/Aleksova 2016):

(10) *Борисов обяви, че решението да спре поръчките го е бил взел (плюсquamперфект) преди това, но въпросът дали не вижда Пеевски в огледалото го е жегнал (аорист).* (https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2016/04/18/2744995_boiko_borisov_peekovski_si_otide_napuska_stranata/)

Подчиненото изречение с инференциална форма тук не описва твърдение, до което говорещият е стигнал по умозрителен път, а твърдение, изказано от друго лице. Това е посочено в главното изречение *Борисов обяви*. Напротив, в следващия откъс от текст нищо не ни позволява да определим как авторът е получил поднесената информация:

(11) *Хората никога не са харесвали (имперфект) високите температури и винаги са търсели (имперфект) начини да се борят с тях. Преди да измислят начини за охлаждане, домовете им са били (имперфект) прекалено горещи и некомфортни през лятото. Поради това, те са оставяли (имперфект) прозорците и вратите на къщите си отворени или са спели (имперфект) навън, за да могат да се насладят на хладния бриз.* (2021-05-19 <https://klimatikbg.com/видове-климатици>)

Важно е да се отбележи, че говорещият не просто не е наблюдавал самите действия, не можем да твърдим, че той е констатирал и обвързаните с тях последващи състояния (често означавани като резултативни състояния, *états résultant, resulting states*), което е характерно за абдукцията. Може да допуснем, че акцентът и в двата случая е върху *утвърждаването* на пропозициите, а не върху това по какъв начин те са били включени в обема от знания и мнения на говорещия. Подобна идея изказва Пенчев, според когото „перфектът и перфективирането¹⁰ имат за задача да представят нещата от дадена минала ситуация като „обща факти“, валидни и сега“ (Пенчев/Penchev 2004: 72). Според мен въпросната актуална в момента на говорене валидност се изразява от сегашната форма на спомагателния гла-

гол. Казано по друг начин, това е маркерът, че говорещият утвърждава дадена пропозиция „сега“¹¹. Самата пропозиция може да се отнася до събитие от всеки един темпорален план, не само този на миналото. Ето една илюстрация:

(12) *Колеги, преди месец ми блъснаха колата на паркинг на един хипермаркет. След часове пред охранителните камери установихме, че е една колежка. Договорихме се да не викаме КАТ и тя да си поеме щетите. Но както става тая се покри, праща ме за зелен хайвер, а от колеги разбрах, че е щяла да си пасува* (бъдеще време). *Имам свидетели, какво да направя?!* (2010-10-16 <https://peugeotclub.info/forum/viewtopic.php?t=59754>)

Твърдението се отнася за събитие от плана на бъдещето. С избора на конклузив при възможни индикатив (срв. „разбрах, че ще си пасува“) и ренаратив (срв. „разбрах, че щяла да си пасува“), говорещият подчертава, че в момента, в който произнася изказването, оценява съдържащата се в него пропозиция ‚Тя ще си пасува‘ като вярна¹². Отделен въпрос е в каква степен той е убеден, че самата оценка е вярна. И отново тук се съгласявам с Пенчев, че перфектът е неутрален, защото „не показва нито дали говорещият е свидетел [...], нито дали е възприел чужда реч“ (Пенчев/Penchev 1994: 36) – с уговорката, че отнесем казаното за инференциалните форми изобщо.

Заклучение

Анализът на емпиричния материал показва, че изреченията с конклузивни форми в българския език могат да представляват както необходимо верни заключения (дедуктивни изводи), така и оборими заключения, получени по пътя на индукцията (обобщения) или абдукцията (предположения). Последният тип е най-разпространен и не е учудващо, че много автори обвързват семантиката на инференциала с този когнитивен процес. В два случая една конклузивна форма може да бъде използвана, без да означава резултат от умозаключение. От една страна, възможно е когнитивният субект да не е наясно какви са предпоставките и/или правилата, въз основа на които се стига до изказаното твърдение. От друга, може да става дума за т.нар. неумозаключителна употреба на конклузивни форми за означаване на събития, за които говорещият не само няма директна, получена в ролята му на участник или свидетел информация, но и чиито резултативни състояния също не е наблюдавал. Издигната беше хипотезата, че инвариантният елемент в семантиката и на умозаключителните (въз основа на предпоставките A_1, A_2, \dots, A_n се изказва твърдение B), и на неумозаключителните употреби (изказва се твърдение B) е в обвързването на оценката за истинността на изказаната пропозиция с момента на произнасянето ѝ.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Материалната импликация представлява твърдение, при което две атомарни пропозиции p и q са свързани с оператор \rightarrow , който на български най-често се изразява с изречение от типа „Ако ..., то ...“. Първата пропозиция p се нарича предпоставка (антецедент, условие), а втората q – заключение (консеквент, следствие). Същността на импликацията е в това, че тя не е вярна само тогава, когато предпоставката е вярна, а заключението – не.

² Истинностната стойност на всяко твърдение може да бъде или истина, често означавана с T (от англ. *true*), или неистина, често означавана с F (от англ. *false*).

³ Невалидни са тези правила, при които истинността на извода не следва по необходимост от истинността на предпоставките.

⁴ Обстоен коментар върху историята на понятието предлага Минамайер в статията си *The Logicality of Abduction, Deduction and Induction* (Minnameier 2010).

⁵ В пълния си вид тя изглежда така: “The inferential suffix {re·} indicates that the information being given is inferred from logic applied to circumstantial sensory evidence, or evidence of natural necessity”. Уточнението „доказателство за естествена необходимост“ наистина е неясно. По-нататък с примери Питкин посочва, че изказванията с инференциали се превеждат обикновено с „трябва, би трябвало“ (англ. *must*). Едно от тълкуванията на примерите е типично абдуктивно (Pitkin 1984: 134):

pi kupare:

‘Той сече дърва’. (Той и брадвата му не са в колибата, откъдето и правя този извод.)

⁶ Още през 70-те години на ХХ век пионерите на изкуствения интелект стигат до извода, че кодирането и декодирането на съобщенията в процеса на общуване се влияе от специфичния начин, по който са организирани споделените от комуникантите знания за света: като модели на ситуации, в които типично и в определена последователност се извършват определени действия, които не е задължително да бъдат свързани каузативно (Minsky 1974; Schank et al. 1977).

⁷ Оставяме настрана въпроса, че интерпретирано в светлината на други концепции за българската евиденциалност, изречението съдържа форма за умозаключителен аорист, не за индикативен перфект.

⁸ Това лесно може да се докаже чрез прилагане на теста на негацията: Твърдението ‚Ти си имал вяра‘ е истина и в случай че ‚Ти си загубил вярата си‘ е вярно, и в случай че не е вярно – ‚Ти не си загубил вярата си‘.

⁹ Еквивалентни са пропозициите, които във всеки възможен свят имат една и съща истинностна стойност. Другояче казано, $p = q$ тогава и само тогава, когато, ако е вярно едното твърдение, другото също е вярно и обратното – ако едното не е вярно, другото също не е вярно. Подобно е отношението например между твърденията ‚Иван е ерген‘ и ‚Иван не е женен‘.

¹⁰ Под перфективиране Пенчев разбира образуване на инференциални форми (Пенчев/Penchev 2004: 70). Той смята, че такива форми се използват само за описание на минали събития, на които говорещият не е бил свидетел, а разликата между ренаратив и конклузив описва по следния начин:

X казва, че: преизказване

Аз смятам, че: перфективиране

¹¹ Интересно би било да се проследи как маркерите за минало (-ше, беше) и бъдеще време (ще е) с модалните си значения означават пропозиции, които не са истинни в момента на говорене (ако имаше...предполага ,Сега необходимо не е вярно р') или са възможно истинни в момента на говорене (ще (да) е влязъл...предполага ,Сега е възможно вярно р').

¹² Само ще предложим като контрапункт мнението на Смирнова, според която фактичността отличава не конклузивните, а изявителните форми: "The indicative forms are licensed when the speaker knows that the proposition p is true" (Smirnova 2019: 20).

ИЗПОЛЗВАНИ ОЗНАЧЕНИЯ

DCT.RE – deductive reasoning – дедукция

DECL – declarative – декларативност

IE – informal ending – неформално окончание

POL – polite – любезност

NCOMM – non-committal – неувереност (говорещият не е сигурен в истинността на изказването)

ЛИТЕРАТУРА

Алексова 2016: *Алексова, Кр.* Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. – *Електронно списание LiterNet*, 07.10.2016, № 10 (203) <<https://litenet.bg/publish7/kaleksova/konkluzivyt.htm>>.

Бойчева 2018: *Бойчева, С., С. Толева-Стоименова.* Дискретна математика. Теоретични основи на информатиката. София, Сиела.

Герджиков 1984: *Герджиков, Г.* Преизказването на глаголното действие в българския език. София, Наука и изкуство.

Москова 2021: *Москова, М.* Конклузивът в съвременния български език. Дисертация.

Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Ницолова 2009: *Ницолова, Р.* Социолингвистични промени при предаване на чужда реч в българския печат през последните две десетилетия в съпоставка с полския печат. – *Съпоставително езиковедие*, XXXIV, № 2, с. 5–20.

Пенчев 1994: *Пенчев, Й.* Модалност и време. – *Съпоставително езиковедие*, XIX, № 6, с. 28–37.

Пенчев 2004: *Пенчев, Й.* Граматичната категория време в съвременния български книжовен език. – В: *Когнитивна граматика на българския и френския език – описание и формализация.* – Българско езиковедие, т. 4, София, Академично издателство „Марин Дринов“, с. 34–109.

РБЕ: *Речник на българския език.* <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>>.

Татевосов 2019: *Татевосов, С.* Эвиденциальность и абдукция. – В: *Сборник статей к 85-летию В. С. Храковского.* Москва, Издательский Дом ЯСК, с. 463–495.

ФР 1985: *Философски речник.* София, Партиздат.

Aikhenvald 2004: Aikhenvald A. Y. *Evidentiality.* Oxford University Press.

- Aikhenvald 2018: *Aikhenvald A. Y.* Evidentiality: The Framework. – In: *The Oxford handbook of evidentiality*. Oxford University Press.
- CP: *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Electronic Edition. 2014. <<https://colorysemiotica.files.wordpress.com/2014/08/peirce-collectedpapers.pdf>>.
- De Haan 1999: *De Haan, F.* Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. – *Southwest journal of linguistics*, Vol. 18, No. 1, pp. 83–101.
- De Haan 2001: *De Haan, F.* The Place of Inference within the Evidential System. – *International Journal of American Linguistics*, Vol. 67, No. 2, pp. 193–219.
- De Haan 2005: *De Haan, F.* Encoding speaker perspective: Evidentials. – *Linguistic diversity and language theories*, Vol. 72, pp. 379–417.
- Flach et al. 2000: *Flach, P.A., A. Hadjiantonis (eds.)*. Abduction and Induction: Essays on their relation and integration. Springer Science & Business Media.
- Guenchéva 1990: *Guenchéva, Zl.* Valeur inférentielle et valeur “admirative” en bulgare. – *Contrastive Linguistics*, XV, № 4–5, pp. 47–52.
- Karttunen 1971: *Karttunen, L.* Implicative verbs. – *Language*, Vol. 47, No. 2, pp. 340–358.
- Kwon 2012: *Kwon, I.* Please confirm what I inferred: On the Korean inferential-evidential marker -napo-. – *Journal of Pragmatics*, Vol. 44, pp. 958–969.
- Lee 2015: *Lee, H.* Modality. – In: *The handbook of Korean linguistics*. Oxford, Wiley Blackwell, pp. 249–68.
- Mayer et al. 1993: *Mayer, M. C., F. Pirri.* First order abduction via tableau and sequent calculi. – *Logic Journal of the IGPL*, Vol. 1, No. 1, pp. 99–117.
- Minsky 1974: *Minsky, M.* *A Framework for Representing Knowledge*. MIT-AI Laboratory Memo 306, June. <<https://web.media.mit.edu/~minsky/papers/Frames/frames.html/>>
- Minnameier 2010: *Minnameier, G.* The logicity of abduction, deduction, and induction. – In: *Ideas in action: Proceedings of the applying peirce conference*. Helsinki, Nordic Pragmatism Network, pp. 239–251.
- Pitkin 1984: *Pitkin, H.* *Wintu Grammar*. Berkeley, University of California Press.
- Salmon 2013: *Salmon, M.* *Introduction to Logic and Critical Thinking*. Cengage Learning.
- Schank et al. 1977: *Schank, R. C., R. P. Abelson: Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. Yale University.
- Smirnova 2019: *Smirnova, A.* The meaning of evidentiality in Bulgarian. – In: *Proceedings of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language (Sofia, 14–15 May 2019)*. Sofia, Prof. Marin Drinov Publishing House of BAS, pp. 13–22.
- Sohn 2018: *Sohn, H.* Evidentiality in Korean. – In: *The Oxford handbook of evidentiality*. Oxford University Press.
- Strasser et al. 2019: *Strasser, C., G. A. Antonelli.* Non-monotonic Logic. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition). <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/logic-nonmonotonic/>>
- Thornberg et al. 2018: *Thornberg, R., B. Kennedy.* Deduction, Induction, and Abduction. – In: *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. London, Sage, pp. 49–64.

REFERENCES

- Aikhenvald 2004: *Aikhenvald, A. Y.* Evidentiality. Oxford University Press.
- Aikhenvald 2018: *Aikhenvald, A. Y.* Evidentiality: The Framework. – In: *The Oxford handbook of evidentiality*. Oxford University Press.
- Aleksova 2016: *Aleksova, Kr.* Konkluzivat i negovite upotrebi v savremenniya balgarski ezik. – *Elektronno spisanie LiterNet*, 07.10.2016, № 10 (203) <https://litenet.bg/publish7/kaleksova/konkluzivyt.htm>.
- Boycheva 2018: *Boycheva, S., S. Toleva-Stoimenova.* Diskretna matematika. Teoretichni osnovi na informatikata. Sofia, Siela.
- CP: *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Electronic Edition. 2014. <<https://colorsemiotica.files.wordpress.com/2014/08/peirce-collectedpapers.pdf>>.
- De Haan 1999: *De Haan, F.* Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. – *Southwest journal of linguistics*, Vol. 18, No. 1, pp. 83–101.
- De Haan 2001: *De Haan, F.* The Place of Inference within the Evidential System. – *International Journal of American Linguistics*, Vol. 67, No. 2, pp. 193–219.
- De Haan 2005: *De Haan, F.* Encoding speaker perspective: Evidentials. – *Linguistic diversity and language theories*, Vol. 72, pp. 379–417.
- Flach et al. 2000: *Flach, P.A., A. Hadjiantonis (eds.).* Abduction and Induction: Essays on their relation and integration. Springer Science & Business Media.
- FR 1985: *Filosofski rechnik*. Sofia, Partizdat.
- Gerdzhikov 1984: *Gerdzhikov, G.* Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Guenchéva 1990: *Guenchéva, Zl.* Valeur inférentielle et valeur “admirative” en bulgare. – *Contrastive Linguistics*, XV, № 4–5, pp. 47–52.
- Karttunen 1971: *Karttunen, L.* Implicative verbs. – *Language*, Vol. 47, No. 2, pp. 340–358.
- Kwon 2012: *Kwon, I.* Please confirm what I inferred: On the Korean inferential-evidential marker -napo-. – *Journal of Pragmatics*, Vol. 44, pp. 958–969.
- Lee 2015: *Lee, H.* Modality. – In: *The handbook of Korean linguistics*. Oxford, Wiley Blackwell, pp. 249–68.
- Mayer et al. 1993: *Mayer, M. C., F. Pirri.* First order abduction via tableau and sequent calculi. – *Logic Journal of the IGPL*, Vol. 1, No. 1, pp. 99–117.
- Minsky 1974: *Minsky, M.* *A Framework for Representing Knowledge*. MIT-AI Laboratory Memo 306, June. <<https://web.media.mit.edu/~minsky/papers/frames/frames.html/>>.
- Minnameier 2010: *Minnameier, G.* The logicity of abduction, deduction, and induction. – In: *Ideas in action: Proceedings of the applying peirce conference*. Helsinki, Nordic Pragmatism Network, pp. 239–251.
- Moskova 2021: *Moskova, M.* Konkluzivat v savremenniya balgarski ezik. Disertatsiya.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.
- Nitsolova 2009: *Nitsolova, R.* Sotsiolingvisticzni promeni pri predavane na chuzhda

- rech v balgarskiya pechat prez poslednite dve desetiletiya v sapostavka s polskiya pechat. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, XXXIV, № 2, s. 5–20.
- Penchev 1994: *Penchev, Y.* Modalnost i vreme. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, XIX, № 6, s. 28–37.
- Penchev 2004: *Penchev, Y.* Gramatichnata kategoriya vreme v savremenniya balgarski knizhoven ezik. – In: *Kognitivna gramatika na balgarskiya i frenskiya ezik – opisane i formalizatsiya*. – Balgarsko ezikoznanie, t. 4, Sofia, Akademichno izdatelstvo „Marin Drinov“, s. 34–109.
- Pitkin 1984: *Pitkin, H.* Wintu Grammar. Berkeley, University of California Press.
- RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik*. <<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>>.
- Salmon 2013: *Salmon, M.* Introduction to Logic and Critical Thinking. Cengage Learning.
- Schank et al. 1977: *Schank, R. C., R. P. Abelson*: Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures. Yale University.
- Smirnova 2019: *Smirnova, A.* The meaning of evidentiality in Bulgarian. – In: *Proceedings of the International Annual Conference of the Institute for Bulgarian Language (Sofia, 14–15 May 2019)*. Sofia, Prof. Marin Drinov Publishing House of BAS, pp. 13–22.
- Sohn 2018: *Sohn, H.* Evidentiality in Korean. – In: *The Oxford handbook of evidentiality*. Oxford University Press.
- Strasser et al. 2019: *Strasser, C., G. A. Antonelli*. Non-monotonic Logic. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2019 Edition). <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/logic-nonmonotonic/>>
- Tatevosov 2019: *Tatevosov, S.* Evidentsial'nost' i abduktsiia. – In: *Sbornik statei k 85-letiiu V. S. Hrakovskogo*. Moskva, Izdatel'skiy Dom JaSK, s. 463–495.
- Thornberg et al. 2018: *Thornberg, R., B. Kennedy*. Deduction, Induction, and Abduction. – In: *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. London, Sage, pp. 49–64.

✉ Гл. ас. д-р Ласка Ласкова

Катедра по български език, Факултет по славянски филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ Assist. Prof. Laska Laskova, PhD

Department of Bulgarian Language, Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria